

KÖROĞLU DESTANI'NDA KAHRAMAN VE ATININ DOĞUŞU İLE İLGİLİ MOTİFLERİN TAHLİLİ

Doç. Dr. İsa ÖZKAN

Destanlar, milletlerin hayal ve hafızasındaki efsanevî tarihleridir. Türk destanlarının zamanında tespit edilmediği, destan devri yaşamaktan onları yazıya geçiremediğimiz gibi anlayış ve yorumları bir kenara bırakırsak, açıkça söyleyebiliriz ki, bugün en zengin destan külliyyatına sahip milletlerin başında geliriz. Çünkü Türk destanlarının tam bir envanteri henüz çıkarılamamıştır. Özellikle Türk dünyası gerçeğinin talihin ve tarihin bir armağanı olarak karşımıza çıkmasından sonra bir kez daha görüldü ki yirmi iki Türk yazı dilinin sözlü edebiyatında, destanlar önemli yer tutmaktadır. Bir örnek olmak üzere 55-60 bin nüfusa sahip Altay Türklerinin *Altay Baatırlar* adlı 12 ciltlik eserlerinde yayımlanan destan sayısının 100'den fazla olduğunu ifade edebiliriz.¹ Söz konusu kitapta yer alan destanların hiçbiri mevcut edebiyat tarihlerimizde yer almamıştır. Dolaşısıyla dünyada 43 ayrı siyasi ve idari yapının içinde yer alan Türk boylarının destan sayısının üç yüzü aşacağı rahatlıkla söylenebilir.

Türk destanlarının zaman, konu, tema, şekil, motif ve yayılma alanlarını dikkate alarak değerlendirdiğimizde üç Türk destanının yüzyılların ötesinden kollar ve daireler hâlinde muhtelif devirlerin olay ve kahramanlarını da içine alarak zamanımıza kadar ulaştığına ve Türk boylarının sözlü edebiyatlarında esaslı roller oynadığına tanık oluyoruz. *Epos*'tan farklı olarak *epope* şeklinde adlandırılan bu büyük eserler, dünya edebiyatında pek fazla değildir. Yunanlıların *Ilyada* ve *Odessa'sı*, İranlıların *Şehname'si* ve Hintlilerin *Mahabarata'sı* gibi ancak sayılı destanlar epope seviyesine ulaşmış eserlerdir. Türk edebiyatında ise *Oğuz Kağan*, *Köroğlu Kolları* ile *Manas Destanı*'nın bu özelliğe sahip ve hatta hacim, motif ve olay yoğunluğu bakımından söz konusu destanlardan daha zengin ol-

1 *Altay Baatırlar* I-XII, (Turguskan kiji 'Hazarlayan': Sazon Saymoviç Surazokov) Tuulu Altay/Gorno-Altaysk, 1958-1995" I. C. 1958; II. C. 1959; III. C. 1960; IV. C. 1964; V. C. 1966; VI. C. 1968; VII. C. 1972; VIII. C. 1974; IX. C. 1977; X. C. 1980; XI. C. 1983, XII. C. 1995" / *Алтай Баатырлар* I-XX, Тургускан кижилер С.С. Суразаков, Туулу Алтай 1958-1995; Surazokov, S., *Altay Folklor*, Tuulu Altay, 1975, s. 206/ Суразаков, С., *Алтай фольклор*, Туулу Алтай 1975, с. 206.

duğunu görüyoruz. Bir fikir vermek bakımından *Manas Destanı*'nın bir tek rivayetinin yüz bin mısralık *Mahabarata*'dan iki buçuk kat daha büyük olduğunu belirtmeliyiz.² Bu tür destanlarda kahramanların maceraları, ülküleri, şahıs kadrosu sadece bir tek destanla sınırlanamaz; hatta merkezî kahramanın vefatıyla da destan bitmez. Onun idealleri, soyundan türeyenler veya arkadaşlarınınca destanın diğer kol veya dairelerinde devam ettirilir.³ Burada, böyle epope seviyesine ulaşmış olan *Köroğlu Destanı* üzerinde duracağız.

Köroğlu Destanı'nın *Batı* (Anadolu, Balkanlar, Kırım ve Kafkas ötesi rivayetleri) ile *Doğu/Türkistan* (Türkmen, Özbek, Uygur, Kazak, Karakalpak ve Tacik) olmak üzere iki ana rivayeti ve bu rivayetler etrafında teşekkül eden yüzü aşkın kolu bulunmaktadır.⁴ Destan anlatıcıları, *Köroğlu Destanı*'nın 366,700 veya 777 kolu olduğunu rivayet etmektedirler.⁵ Farklı Türk boylarına mensup destan anlatıcılarının repertuvarlarında, *Köroğlu Destanı* özel bir yer tutar. Destanın Anadolu sahasından 15 kolu derlenmiştir.⁶ Behçet Mahir'den derlenen bu kollardan bazıları daha önce bir kısım araştırmacılarca başka âşıklardan da derlenip yayımlanmıştır.⁷ Azerbaycan'dan tespit edilen Köroğlu kolu sayısı on yedidir.⁸ Ermeniler arasında destanın 14 rivayetinin mevcut olduğu kaydedilmektedir. Destanın Türkistan'da Kazaklar arasında 62, Özbek ve Karakalpaklar da ise 43 kolu olduğu belirtiliyorsa da bu kollar henüz yayımlanmadığı için, müstakil kol mu; yoksa adları farklı muhtevası aynı destanlar mı olduğunu tespit etmek şimdilik güç görünmektedir. Destanın Türkistan rivayetleri içinde şimdiye kadar yayımlanan en zengin kol sayısı Türkmenistan rivayetlerindedir. Hoca Ah-

2 Musayev, S., *Epos Manas, Scatific Populär Epos*, Frunze 1984, English text., s. 98, 133-138.

3 Özkan, İsa, "Manas'ın Türk Destanları İçindeki Yeri ve Önemi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Manas Bilgi Şöleni Bildiriler*, Van 1995, s. 43-49.

4 *Köroğlu Destanı*'nın rivayetlerinin değerlendirilmesi için bk. Yıldırım, Dursun, "Köroğlu Destanı'nın Orta Asya Rivayetleri." *Köroğlu Semineri Bildirileri*, Ankara 1983, s. 103-114, Türkmen, Fikret, "Köroğlu'nun Özbek ve Ermeni Varyantı" *Köroğlu Semineri Bildirileri*, Ankara 1983, s. 83-90.

5 Azerbaycan'da âşıkların rivayetine göre Köroğlu'nun delileri 777 veya 7777'dir. bk. Xylofly, Veli, *Qoroğlu*, Azərbajcanı Qırdañn Cömiyyəti, 2. çap. Bakı 1928, s. 23; Boratav, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 28.

6 *Köroğlu Destanı*, Anlatan : Behçet Mahir, Hazırlayan : Mehmet Kaplan-Mehmet Akalın-Muhan Bali, Ankara 1973, s. III.

7 Kaftancıoğlu, Ümit, *Köroğlu Kol Destanları*, İstanbul 1979, s. 336.

8 Ahundov, Ehliman-Tahmasib, M.H., *Azerbaycan Destanları 5*, Bakı 1965-1972.

met Yesevî Üniversitesine Yardım Vakfı tarafından yayımlanan bu *Göroğlu Destanı* otuz koldan müteşekkildir.⁹

Köroğlu Destanı'nı anlatanlara *Köroğluhan* adı verilir. Destan anlatıcıları, destanları sözlü gelenekte boy farkı gözetmeksizin belli bir usul ve icra düzeni içinde söylemişlerdir. Dolayısıyla Türkistan ile Azerbaycan ve Anadolu'da yüzyıllar içerisinde müstakil birer destan anlatım dili ve geleneği teşekkül etmiştir. Destan anlatıcıları ilden ile, obadan obaya, avıldan avıla dolaşarak son derece işlek, samimî ve canlı bir dille destanlar anlatmışlardır. Her biri, birer kültür taşıyıcısı olan âşıklar, bahşılar ve cıravlar halkın sosyal ve edebî ihtiyaçlarını karşılamışlar, ortak zevk ve anlayışı nesilden nesle aktarmışlar. Destan anlatıcıları bir taraftan halkı manevî yönden eğitmişler diğer taraftan da onların tepkilerini ve tavırlarını toplayarak eserlerine aksettirmişlerdir. Gelenek, kendi içinde devamlılığını ve kontrolünü bu yolla sağlamıştır.

Köroğlu Destanı, diğer Türk destanlarına göre pek çok problemi içinde saklayan bir destandır. Destanın teşekkül devri, motifleri, teşekkül yeri, kahramanları, merkezî kahramanının mensubiyeti gibi hususlara araştırmacılar bazı makalelerinde değinmekle birlikte kabul edilebilir sonuçlara ulaştıklarını söylemek güçtür. Bu husus destanların, özellikle *Köroğlu Destanı*'nın tabiatından kaynaklanmaktadır. *Köroğlu Destanı*'nın Türkistan rivayetlerindeki merkezî kahramanın *Teke -Yomut* boyuna mensup bir ailede olağanüstü biçimde doğması ve destanın coğrafyası gibi hususlar dikkate alınırsa *Oğuz-Türkmen* dairesinin destanı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu abidevî eser, Türkmenistan, Azerbaycan,

9 *Göroğlu, Türkmen Halk Destanı I-VIII*, Göroğly Türkmen Halk Dessany, Neşire Teýýarlan-Terjime eden/Hazırlayan: Annaguli Nurmemmet, Ankara 1966, *bilig* yayınları. Ahmet Yesevî Vakfının yayımladığı bu eser, Türkiye Türkçesine aktarılırken dil konusunda ne tam olarak Türkmen, ne de Türkiye Türkçesi kullanılmış; ikisinin karışması sunî bir dil tercihi edilmiştir. Destanın okuyucu ve dinleyiciyi siltikle-yip saran efsunlu dili maalesef Türkiye Türkçesine aktarılırken kaybolmuştur. Türk destanlarının, husu-sen Köroğlu'nun özel üslûbuna yapılan müdahale, metni anlaşılabilir hâle getirmiştir. Ayrıca bazı kelime-lerin Türkiye Türkçesine aktarımında, *kempir* sözünün karşılığı olarak *cadı* yerine, *moruk kadın* gibi ar-go kelimeler kullanılmış; *şir-i hüda* gibi birçok terkinbin yazımında ise "*Şir Hüda*" örneğinde olduğu gibi, anlam bakımından Türkiye Türkçesinin söz dizimine uymayan Türkmençe şekiller tercih edilmiştir. Mü-kemmel bir cilt ve baskıya sahip olan bu eserde ilmiî yayım ve aktarma kuralları konusunda da titizlik gösterilse iyi olurdu.

Anadolu ve Balkanlar ile Karluk-Kıpçak Türklerinin bugünkü devamı olan Özbek, Karakalpak ve Kazakistan sahasında pek çok olay ve kahraman ile birlikte zenginleşerek günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla destanın bir tek sahada geliştiğini söylemek doğru olmaz. Her bir kol, yüzyıllar içinde belli sahadaki tarihî olay ve kahramanları da içine alarak zenginleşmiştir. Ayrıca, diğer Türk destanları ile masal, halk hikâyesi, efsane gibi sözlü anlatım türlerinden pek çok motif, tip ve olay da destana karışmıştır. Burada, Doğu ve Batı rivayetlerinden hareketle destan kahramanı Köroğlu'nun sadece doğumu, ad alması ve atıyla ilgili motifler üzerinde duracağız. Söz konusu motifleri değerlendirirken, hangilerinin eski, yeni veya orijinal olabileceğine işaret etmeye çalışarak destanın teşekkül ettiği dönem üzerinde de fikir yürütmeye gayret edeceğiz.

Köroğlu Destanı'nın bazı Anadolu rivayetlerinde merkezî kahramanın babasının adı Yusuf'tur. Bolu Beyin emri ile kendisinden cins atlar getirmesi istenir. O da bir at sürüsü (yılkı) içinden arık, hastalıklı, halk arasındaki tabir ile uyuz bir tayı seçer. Buna öfkelenen Bolu Beyi, Yusuf'un gözlerine mil çektirir. Deli Yusuf söz konusu tayı ile birlikte köyüne döner. Burada oğluna tayı karanlık bir tavlada (ahırda) beslemesini ister. Kırk gün geçtikten sonra tayı ahırda elleriyle yoklayarak muayene eder. Sağrısında boşluk bulur ve ahırın iğne gözü kadar bir yerinden ışık sızmış olabileceğini söyler. Oğlundan ışık sızan yeri bulup, orayı kapatmasını ister. Köroğlu babasının dediklerini yapar. Seksen gün sonra kırat dışarı çıkarılır. Sulanmış bir tarlada koşturulur. Deli Yusuf onun nallarını kontrol eder. Sağ arka ayağında birazcık çamur bulur. Anadolu rivayetlerinde kırat bir müddet sonra, kahramanın arzu ettiği özelliklere erişir. Babası, kıratın artık pek çok hüner gösterebildiğini ve gelecekte onun en büyük yardımcısı olacağını söyler.¹⁰

Erzurum'da Behçet Mahir'den derlenen destanın *Köroğlu'nun Zuhuru* kolunda Köroğlu, Bolu Beyin imrahor başı *Ürüşan/Rüşen*'in oğludur. Destanın hem Azerbaycan, hem de Anadolu'daki anlatımlarında Köroğlu'nun dünyaya gelişi hakkında bir bilgiye rastlanmaz. Köroğlu ilk kez karşımıza on dört-on beş yaşında gözlerine mil çekilmiş ve değişik rivayetlerde adları *Yusuf*, *Rüşen* veya

10 Pertev Naili, *Köroğlu Destanı*, İstanbul 1931, s. 23-31

Ali olarak kaydedilen bir babanın oğlu olarak ortaya çıkar.¹¹ Hatta bu yüzden de onun unvanı Köroğlu'dur. Oysa destanın Türkmenistan rivayetlerinde kahraman Çardağlı Çandıbil denilen yurdun sultanı Cıgali Beg'in torunu Adıbeg'in oğlu olarak gor/gur (mezar) da dünyaya gelir. Yani karangı yerden yagtlık (aydınlık) dünyasına çıkar. Bu sebeple de ona mezar oğlu anlamında Guroğlu/Göroğlu adı verilmiştir. Türkistan rivayetlerinde Göroğlu'nun babasının adları değişmekle birlikte kahramanın dünyaya geliş şeklinde çok büyük farklılık yoktur. Türkmen rivayetinde kahramanın doğumu şöyle anlatılmaktadır:

"Bir gice yatırka, Hıdır Aleyisselam gelip diüşüme girdi. Ey Cıgalı Beg, sen hapa bolup yatma sen gelniniñ guburına bar. Gözün ne hikmet görýer diydi. Bu diüşü görüp, hoşvagt bolup, ertir bilen namazını okap, barıp gelnini guburını barladı. Gözlese bir erkek oğlan bolup enesinin bagrını yalap yatır. Munu gucagina aldı da, mezarı yene de mekem edip gaydiberdi. Getirdi önüne gözlese bir ak sakal baba öytünde otur. Bu babanın eteğine bu oğlanı saldı. Bu oğlanın arkasına üç mertebe kalkıp, üç mertebe agzına tükürüp, "bizim nepes oğlumuz bolsun. Garankı yurttan yagtlı yurda çıkıpdır. Adı hem Ruşen bolsun" diyip yañkı garrı baba çıkıp gidiberdi."¹²

Batı ve Doğu rivayetlerinde birbiriyle çelişen iki bilgiyle karşı karşıyayız. Destanın Türkistan anlatmalarında kahraman mezarda doğduğu için mezar oğlu

11 Köroğlu Destanı'nın Doğu Anadolu ve Azerbaycan rivayetlerinde Köroğlu'nun babasının adı Ürüšan/Ruşen veya Alı; Orta ve Batı Anadolu rivayetlerinde ise Yusuf/Deli Yusuf olarak kaydedilmiştir. Doğu Anadolu ve Azerbaycan rivayetleri için bk. Köroğlu Destanı, Anlatan: Behçet Mahir, Hazırlayan: Mehmer Kaplan- Mehmet Akalın - Muhan Bali, Ankara 1973, s. 1; Xylofly, Veli, Qoroğly., Azərbaycanı Əjdəndən Cəmiyyəti, 2. çap. Bakı 1928, s. 17; Anadolu rivayetleri için bk. Pertev Naili, Köroğlu Destanı, İstanbul 1931, s. 19; Türkistan'da tespit edilen muhtelif rivayetlerde ise kahramanın babasının adı Cıgalı Beg, Adı Beg, Rawşanbek, Bozay Han olarak belirtilmektedir.

Köroğlu Destanı'nın Anadolu'da Elazığ ilinden derlenen bir rivayetinde Köroğlu vurduğu iki kuşu bir akarsuda temizlerken kuşlar dirilip uçmuşlar. O anda söz konusu su (pınar) bin parçaya bölünmüş (Bingöl şehrinin adının buradan geldiği rivayet edilmektedir). Köroğlu babasının yanına dönünce bunu anlatır Babası "o sudan sen içtin mi" diye sorar Köroğlu "sadece kırat içti" cevabını verir Babası "yazık oldu" der "O ab-ı hayatı idi. İçmiş olsaydın sana ölüm yoktu". Bu sır ortaya çıkınca su parçalara ayrılmış ama asıl ab-ı hayat kaybolmuş. Bu sebeple Köroğlu'nun atı da hâlâ yaşar ve her sene bir defa satılır, sahibini değiştirir (bk. Pertev Naili, Köroğlu Destanı, İstanbul 1931, s. 62).

12 Göroğlu, Türkmen Halk Destanı I, Göroğly, Türkmen Halk Dessany, Neşre Teýýarlan-Terjime eden/ Hazırlayan, Annanılı Nurmemmet, Ankara 1996, bilig yayınları, s. 6.

karşılığında *Guroğlu / Göroğlu / Köroğlu*, Batı rivayetlerinde ise babasının gözlerine mil çekildiği için *Köroğlu* şeklinde anılmaktadır. Her ne kadar Doğu rivayetlerinin bazılarında da Göroğlu'nun dedesi Cıgalı Beğ'in gözlerine mil çekilmesi ile ilgili bölümler yer alsa da, Türkistan lehçeleriyle verilmiş metinlerin hiçbirinde kahraman, kör anlamına gelen *sukır* veya *karıgu oğlu* gibi sıfatlarla anılmaz. Kahramanların karanlıklar âleminde doğumu motifine diğer Türk destanlarında da rastlıyoruz. Bazı Altay ve Hakas destanlarında merkezî kahraman ve atı bir mağarada yahut karanlık *ak kaya*'nın içinde cansız şekilde dururken *bozkurt* şekline de girebilen bir kişi (*Huu İney*) tarafından bengi suyla diriltilir ve yeryüzüne çıkarlar. Altın Arığ destanında *Altın Arığ*, Kırım Sın dağındaki *ak kaya*'nın içinde atı *Ak Sabdar* ile birlikte dünyaya gelmiştir.¹³ Yine, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında bilinen Er Töştük destanında kahraman *Er Töştük*, atı *Çal Kuyruk* ile birlikte, yer altı dünyalarında seyahat eder. Kötü ruhlar âleminde *Urum Han* ve *Kırım Han* ile savaşır. Ayrıca, "*Jerden Şıkkan Jelim Batır*" efsanesinde kahraman yer altı dünyasından yeryüzüne çıkar.¹⁴ *Er Samır*, *Boydoñ-Kökçin*, *Maaday Kara* gibi Altay destanlarında kahramanlar hep yer altı dünyasının hâkimi *Erlik* ve maiyeti ile mücadele ederler.¹⁵ Mağara motifine, *Ergenekon* destanının prototipi olarak ilk defa Çin kaynaklarında yer alan Göktürklerle ilgili menşee efsanelerinde rastlıyoruz. Düşmanları tarafından tamamı öldürülen Göktürklerden sağ kalan küçük bir çocuk bir dişi kurt tarafından mağarada büyütülür ve korunur.¹⁶ Eski Türk inançlarında mağaralar, yer altı dünyalarına açılan kapılar olarak tasavvur edilmektedir. Yer altı ise şerir ruhların dünyasıdır. Türk destanlarında merkezî şahsiyetin orada doğması veya yer altı dünyasına gitmesi onun batırlığına işaret eder. Kavmine (el/albatı çoñ/joñ) musallat olan kötü ruhlarla bizzat burada savaşır ve onları mağlup eder.¹⁷ Altay ve Hakas

13 *Altın Arığ*, Hazırlayan: Fatma Özkan, Ankara 1997, s. 19, 56-59.

14 Әуелбек Қоңыратбаев, *Қазақ Епосы және Түркология*, Алматы 1987, с. 123, 130, 131, Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) 1 cilt, 2. bs., Ankara 1991, s. 539-547.

15 "Er Самыр", "Маадай Кара", "Бойдон-Көкшин" Алтай Баатырлар III., Тургускан кижі : С.С. Суразаков, Туулу Алтай 1960, s. 5-61; 62-87; 186-296.

16 Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, 2. bs., Ankara 1993, s. 18-29.

17 "Бойдон - Көкшин" Алтай Баатырлар III., Тургускан кижі : С.С. Суразаков, Туулу Алтай 1960, s. 62-87.

Türklerinde destanlar gece söylenmektedir. Gündüz destan anlatmak uğursuzluk olarak kabul edilmektedir. Ayrıca vefat eden bir kimsenin cenazesinde haycı ve kayıcı *alıptıg nımah*'ı veya *kay çörçök*'ü (kahramanlık destanını) bütün gece boyunca kaylar. *Kay/hay eezi* (ruhu), vefat eden kimseyi şerir ruhların kötülük etmesinden korur.¹⁸ Türkistan anlatmalarında albastı gibi kötü ruhlar Köroğlu'nun ve annesinin ölümüne sebep olmuş ancak kahraman yine de karanlık mezarda doğabilmiştir.

Destanın Azerbaycan ve Anadolu rivayetlerinde başkahraman Köroğlu'nun en büyük yardımcısı olağanüstü hususiyetlere sahip olan *kırat*'dir. Hatta Köroğlu destanının Anadolu ve Azerbaycan'da yaygın olarak bilinen *Köroğlu'nun Zuhuru* ve *Bolu Bey*'i gibi adlarla anılan kollarla ana vaka at üstüne kurulmuştur. Destanın akılda kalan bölümleri arasında kahramanın babasının gözüne mil çekilmesi ve kıratın olağanüstü özellikler kazanması için karanlık ahırda beslenmesi ve terbiyesi yer alır. Destanın Doğu rivayetlerinin kuruluşundaki ana vak'ada da atla ilgili kısımlar önemli yer tutar. Hünkâr, Göroğlu'nun dedesi *Cıgâlı Beğ*'in gözlerine, *Derya-yı Şor* boyundaki yalkıdan atası su kulunu olan arık bir tay getirmesi sebebiyle mil çektirir.¹⁹ Türkmen rivayetindeki bu su kulunu ergin hâle gelince yine bir su aygırı ile çiftleştirilir ve Göroğlu'nun meşhur kıratı doğar. Türkmenistan rivayetlerinde de kırat yer altında kırkardan seksen gün beslenir ve efsanevî kahramanın meşhur atı kırat hâline gelir.²⁰ Destanın Doğu

18 Майноташева, Б. Е., "О Традиционном Бытоании Хакасского героического эпоса-алыптыг нимах" Ученые записки Хакасского Научно-исследовательского Института языка, литературы и истории, Вып XIV, Серия филологическая Но: 1 1970, с 110-111

19 1990 yılında neşredilen popüler mahiyetteki Göroğlu destanında kahramanın annesi ölünce defnedilir. Aradan bir süre geçtikten sonra Cıgâlı Beğ'in çobanı silirden ayrılan bir keçinin mezarlığa doğru gittiğini ve orada mezardan çıkan bir çocuğun bu keciyi emdiğini görür. Durumu Cıgâlı Beğ'in oğlu Gencim Beğ'e söyler. Gencim Beğ de bu olaya şahit olunca durumu babasına açar. Mezarın kardeşi Adı Beğ'in ölen hamile karısının olduğu anlaşılır. Bütün halk bu durumu görmek için mezarlığa gider. Çocuğun cinsiyetini tayin için mezarın üstüne kukla bebekler ve aşıklar konulur. Söz geçen çocuk kukla bebekleri bir kenara atar ve aşıklarla oynamaya başlar. Kendisine yaklaşılmca mezara girer. Sonra eyere reçine sürerek çocuğu yakalarlar. Cıgâlı Beğ, çağayı evine götürür. Halk çocuğa "garaanı gördün yağı dünya çıktı mu-nuñ adı Rövgen bolsın" der. Fakat kenarda oturan bir yaşlı fakir, "Ol çağa dünyâ gelende öz adı bilen geldi, onun adı belli, Göroğlu bolmañ" diyerek tartışmaları bitirir. Bkz. Героглы, Түркмен Гак-рымаччылык Епосы, (Чапа Тайярлазгар: Б. мемметязов, А.А дурдыева, Ш. Халмухаммедов, К. Сейитмырадов) Ашгабат 1990, с. 20-22.

20 *Göroğlu, Türkmen Halk Destanı I*, (Görogly Türkmen Halk Dessany I, Neşire Teýýarlan-Teýjme eden/ Hazırlayan: Annaguly Nurmetmet), Ankara 1996, bilig yayımları, s. 24.

ve Batı rivayetlerinde kıratın olağanüstü biçimde doğuşu ve harikulâde özellikler kazanması aşağı yukarı birbirine benzer şekilde anlatılmıştır. Azerbaycan rivayetinde kırat Aras'tan çıkan aygırdan doğan iki taydan biridir. Türkmenistan rivayetinde ise Derya-yı Şor'dan çıkan aygırın neslinden olan kıratın büyüdüğü mekân yine "Araz" çayının kıyılarıdır.²¹ Kırat da, Köroğlu gibi kahramanın doğuşuna benzer bir ortamda gelişmesini tamamlar ve onun şanına şan katan emsalsiz bir at olur. Altay ve Hakas destanlarında olduğu gibi *Köroğlu Destanı*'nda da atın yetişmesi ve efsanevî özelliklerini kazanması karanlık bir ortamda gerçekleşir. Destanın Doğu ve Batı rivayetlerinde karşımıza çıkan atın bu şekilde olağanüstü hususiyet kazanması motifi bizce mitolojik devirlerden kalan orijinal bir motiftir. *Köroğlu Destanı*'nın Doğu rivayetlerinde hem kahramanın hem de atının olağanüstü hususiyetleriyle ilgili motifler saklanmış görünmektedir. Batı (Azerbaycan ve Anadolu) rivayetlerinde ise sadece atla ilgili kısımlar muhafaza edilmiştir. Kahramanın babasının gözüne mil çekilmesi motifi ise Orta ve Yeni Çağ'daki olaylardan veya Ön Asya'daki diğer milletlere ait anlatılardan geçmiş bir motif gibi görünmektedir.

Köroğlu Destanı'nın Batı rivayetlerinde kahramanın babasının gözüne mil çekilmesi, hana yahut beye getirdiği su atları neslinden olan tayın beğenilmemesi sebebiyledir. Destanın çatısında önemli bir yer işgal eden bu trajik olay, kahramanın doğumuyla ilgili problemlere hiçbir açıklık getirmez. Bunun, destanın çatısındaki aslî mi; yoksa sonradan yerleştirilen bir motif mi olduğu hususuna kat'î bir cevap vermek kolay değildir. Fransız araştırmacı Georges Dumézil, söz konusu motifin İskitlerden bu yana muhtelif Ön Asya kavimlerinin folklorında

21 Poshoflu Müdarnî'nin anlattığı Köroğlu destanının "İlk Kol"unda Hürüşan Ali (Köroğlu), babasının atların yemlerini önüne koyduktan sonra onların yanında durma şeklindeki nasihatine bir gün riayet etmez. Atların yemini verir Dışarı çıkar, birden tekrar içeriye girince görür ki, atlar kanatlarını açarak sevinçle yem yemekteler. Hürüşan Ali içeri girince tekrar kanatlarını toplamak isterken Ala Paça'nın kanadının biri kırılır Köroğlu kırat ve ala paçayı sulanmış tarlada sınıyıp getirince ala paçanın ayağında bir miktar çamur kalır Bunun üzerine babası ona: "Bak yavrum, bunun kanlısı sensin. Ben sana kerrat ile tembih vermişken sen atlar arpa yerken içeri baktın, zavallı hayvan acele ile kanadını toplamayıp kırmış" der (bkz. Pertev Naili, *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*, Ankara 1946, s. 250). Türkistan rivayetlerinde uçan, soylu atlar, dolayısıyla kırat, *argınak* veya *tulpar* sıfatlarıyla nitelendirilir Ayrıca, Altay ve Hakas destanlarında atların bükülmez kanatları bulunmaktadır Destan kahramanın atının Anadolu'da rastlanan bu özelliği Türkistan'dan taşınmış bir motif olarak değerlendirilebilir

bulunduğunu kaydetmektedir. "Haksız yere gözleri kör edilen bir adamın oğlunun büyük kahraman oluşu"na İskitlerin kalıntısı olan Oss ve Gürcülerin efsanelerinin yanı sıra Ermeni-İran mücadelelerinde de rastlanılmaktadır. Meselâ Ermeni tarihçi "Khorèn" li Moise'den nakledilen bir rivayete göre, IV. yüzyılda İran hükümdarı II. Şapur, hile ile Ermeni kralı Tiran'ı yanına getirtir. (340-350) ve gözlerini oyduktur.²² Ayrıca, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerinin X. yüzyıldaki Budist dönemi eserleri olan çatıklar den aslı Sanskritçeden çevrilmiş "Prens Kalyanamakara ve Papamkara" (Edgü Öglü Tigin ile Ayıg Öglü Tigin) hikâyesinde de iyi yürekli şehzadenin insanlara iyilik etmek için sıkıntılı bir yolculuktan sonra ele geçirdiği mücevherin, kardeşi kötü yürekli prens tarafından gözlerinin oyularak çalındığı kaydedilmektedir.²³ Bu örneklerden de anlaşıyor ki paralel motifler sadece Orta Doğu'da değil, Asya'da bulunmaktadır. Ancak, Batı rivayetlerinde atın karanlık bir yerde beslenmesini açıklamak da yukarıdaki değerlendirmemizin dışında çok zor görünmektedir. Doğu rivayetlerindeki mezar anlamındaki Farsça *gor* kelimesinin alınması ise enteresan bir durumdur. Türkler tarihin ilk çağlarından beri İranî kavimlerle komşu olmuşlar ve onlarla kültürel alanda epeyce alış verişleri olmuştur. *Gor/gur/gör* kelimesini de böyle değerlendirebiliriz.

Pertev Naili Boratav, 1931 yılında basılan *Köroğlu Destanı* adlı kitabını "büyük Köroğlu'nun maneviyatına ithaf" ederek onu, "ister yaşamış bir bahadır, ister efsanevî bir şahsiyet olsun, milletimin zaman ve mekân içinde bütün meziyet ve kusurlarını özünde toplayan kahramandır" şeklinde vasıflandırır. Ancak 1946 yılında yayımladığı *Halk Hikâyeleri ve Hikâyeciliği* adlı eserinde bu fikirlerinden vazgeçerek oldukça farklı görüşler öne sürer. Ona göre Köroğlu, Anadolu'da XVI. yüzyılda karışıklıklar çıkaran Celâlî reislerinden birisidir. Boratav, bu husustaki düşüncelerini İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Mustafa Akdağ'ın Başvekalet Arşivi'ndeki 42, 43, 46 ve 76 numaralı Mühimme defterlerinde rastladığı bilgilerden hareketle ortaya koymaktadır. Söz konusu Mühimme defterlerindeki Köroğlu "evler basıp, bir emred oğlan çekip, iki nefer kimseyi mecruh

22 Dumézil, Georges, *Revue de l'Historie des Religions*, t. CXVII, No. 1, Janvier-fevrier 1938, s. 50-74.

23 Paul Pelliot, "La Version ouigoure de l'histoire des Princes Kalyanamkara et Papamkara", *T'oung-Pao* XV, Leiden 1914, s. 225-272.

eden" Bolu ve havalisinde eşkıyalık yapan birisidir. Boratav, ayrıca Brosset'in yayımladığı XVII. yüzyıla ait Tebrizli Arakel'in *Ermeni Tarihi*'ndeki kayıtların da Köroğlu'nun Celaliliğini tevsik eder mahiyette olduğunu belirtmektedir.²⁴ Âşık Köroğlu ile destan kahramanı Köroğlu'nun konusuna da temas eden Boratav geleneksel olarak âşıkların anlattıklarının aksine bu iki şahsiyet hakkındaki bilgilerin birbiriyle örtüşmediğini, dolayısıyla aynı şahsiyet olması için değişik hipotezler geliştirilmesi gerektiğini işaret etmektedir. Zira, Özdemiroğlu Osman Paşa ile 992 (1584)'de Tebriz fethine katılan Şair Köroğlu'nun 993 (1585)'te Tebriz'de öldüğü ve Bolu ile İçel civarındaki Köroğlu'nun ise, 987 ve 1011 tarihlerinde eşkıyalık yaptığı bu durumun eğer Köroğlu devletçe affedilmemiş ise tarih bakımından bir uyumsuzluk (anocronizm), yani hata doğuracağını anlatmaktadır. XVI. yüzyılda yaşadığı belirtilen eşkıya Köroğlu ile destan kahramanı Köroğlu arasında nasıl bir münasebet vardır? Eşkıya Köroğlu, destan kahramanı Köroğlu mudur? Bu bilgilerin daha pek çok belge ile desteklenmesine ihtiyaç vardır. Günümüzdeki mahkeme tutanaklarında Köroğlu adlı suç işlemiş birisinin kayda, iki yüzyıl sonra bir araştırmacı rastlarsa, bunu destan kahramanının biyografisiyle birleştirilebilir mi?

1. Diğer Türk destanlarına olduğu gibi *Köroğlu Destanı*'na da tarihî hâdiseler girmiştir. Bunlar bir tabaka hâlinde destanın Batı ve Doğu rivayetlerinde görülmektedir. Hatta Batı rivayetlerinin bazılarının bugünkü şekli almasında XVI. yüzyılda meydana gelen tarihî olay ve şahısların açık izlerine rastlanılmaktadır. Ancak bütünüyle *Köroğlu Destanı*'nın bu yüzyılda teşekkül ettiğini kabul etmek doğru değildir. Destanın Doğu rivayetlerinde de Timurîlular devri ve diğer Türkistan Hanlıkları zamanında vuku bulan olayların izleriyle karşılaşmaktadır. Dolayısıyla yukarıda pek çok bakımdan da tevsik edilmesi gereken Boratav'ın tezlerini, tek başına destanın teşekkül devrini ve teşekkülüne sebep olan ana vak'ayı açıklamaya yetmeyeceğini söyleyebiliriz.

24 Pertev Naili, *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*, Ankara 1946, s. 192'den naklen Brosset, M., *Collection d'Histoires Arménienes t.1-Arakel de Tauriz, XVII e siècle, Livre o'Histoires.*, St. Petersburg 1874, s. 307 vd.

2. Destanı, Anadolu coğrafyası ile sınırlandırdığımız zaman Türkmen, Özbek, Karakalpak, Kazak, Uygur, Tatar, Tobol Tatarları gibi Türk boyları arasından tespit edilmiş ve bir hayli işlenmiş olan sayı ve hacimce zengin rivayetleri izah edemeyiz. Çünkü destanın Türkistan rivayetlerindeki kollarda yer alan *Şagadat*, *Halдар Han*, *Sapar oğlu Çakan* gibi kahramanları ile, Batı rivayetlerindeki kahramanlar arasında bir paralellik bulunmamaktadır.²⁵

3. XVI. yüzyıldaki tarihî kaynaklarda birkaç cümle ile adı geçen *Köroğlu*, memleketi yakıp yıkan, evler basan bir kimse iken nasıl olup da kısa sürede millî bir destan kahramanı hâline gelmiştir? Celalîler, Anadolu'da huzur ve asayiş bozdukları için resmî otoriteyle (padişah, han, bey) çatışmanın yanı sıra halka da zararlar vermişlerdir. Destan anlatıcıları ve dinleyicilerinin baskın, yağma ve haraç alma gibi meşru olmayan işler yapan böyle birini olumlu ve millî kahraman olarak sözlü gelenekte yaşatmasını mümkün göremiyoruz. Çünkü Türk boylarının töresinde haksızlık ve eşkıyalığın onaylandığı durumlara rastlanmaz. Dolayısıyla Boratav'ın destan kahramanı *Köroğlu*'nu eşkıya gibi göstermesi pek çok bakımdan izaha muhtaçtır.

Sonuç olarak, *Köroğlu Destanı*'nın Türkistan rivayetlerinde kahramanın ve atının karanlık bir yerde doğuşu ve olağanüstü özellikler kazanması motifi saklanmış; Batı rivayetlerinde ise, sadece atıyla ilgili motifler muhafaza edilmiştir. Destanın ana çatısında en eski tabakayı teşkil eden bu iki motif mitolojik devrin izlerini taşımaktadır. Anadolu ve Azerbaycan rivayetlerindeki *Köroğlu* adı, gözlere mil çekme motifinden kaynaklanmaktadır ve âşıklerce aslında kahramanın unvanının makul bir izahından başka bir şey değildir. Bazı Batı rivayetleri, sözlü dolaşım sırasında Doğu rivayetlerine de karışmıştır. Ancak destanda, kahraman ve atıyla ilgili olay ve motifler Orta Asya kaynaklıdır. Dolayısıyla *Köroğlu Destanı*, Orta ve Yeni Çağ'ın olay ve kahramanlarıyla zenginleşmekle beraber, teşekkülü bakımından İslâmiyetin Türklerce kütleler hâlinde kabul edildiği dönemlerden de önceye gitmektedir.

25 Раззоков, К. - Мирзаев, Т.-Собиров, О. Имомов, К., *Ўзбек Ғазалии Поетик Ижоди*, Тошкент 1980, с. 222 *Гўруғлининг Тўғилиши, Достонлар*, Тошкент 1967, *Керугли/Батырлар жыры* Алматы 1989, 4-т., 271-308.

